

Перед іспитами надійшли про школяра недобрі звістки. Класний керівник писав, що хлопець лінивий і ті часи, коли він добре вчився, давно минули. Тому нехай шановний батько у вакаціях заохотить сина до навчання. Писав і квартирний хазяїн: він ніяк не збагне, що сталося хлопцеві. Мешкає в нього чотири роки, але останнім часом ніби зовсім здичавів. А він, хазяїн, мовляв, не винен у тому. То нехай уже шановний батько постарається виправити синів норів... А крамар, оборонець малих школярів, якого прозивали "Шварцгелб", згадував у своєму листі ще й про інше. Він правив з шановного батька три форинти і сорок п'ять крейцерів: на таку суму панич був люб'язний узяти набір. Щоправда, крамар не писав про те, щоб під час вакацій привчили хлопця до ощадливості.

Шановний батько був не хто інший, як наш куратор[1]. Прочитавши листа, він довго похитував головою. Ніяк не міг зрозуміти, що зробилося синові. Адже дома завжди хлопець був лагідний, наче баранчик. Здавався навіть занадто тихим... Коли ж у крамаревому листі батько прочитав, що син — "панич", одразу знайшов вихід з біди.

— Я покажу йому панича! Нехай тільки приїде! Чуєш, жінко, твій син зробився паничем! Нікчемний хлопчак! Йому, певно, голова запаморочилась од твердого коміра та шарфа. Саме це начепив на себе, як на Великдень я навідався до нього. Бо йому, бач, соромно в сорочці, що мати пошила. "Не соромся, сину! — сказав я йому.—Я привів тебе сюди не на те, щоб з тебе глузували, а щоб людиною став". Та й про інше нагадав я синові. Сказав йому ще й таке: "Пам'ятай: примостив я тебе до панів, бо ти був кволий, наче хворе кошеня, і не випадало тобі залишатися в селі, де потрібні тільки здорові й дужі люди. А в пани годиться й недолугий. Тим-то й привів тебе сюди. І я б не хотів, аби ти й серед панів був останній".

— Що ти, чоловіче! Чи тобі не сором було таке говорити?

— Та ні! Я повів з ним таку розмову, бо бачив: ясновельможного пана вже дур напав. Кортіло вибити йому з голови панський гонор. Але тепер я бачу, що промахнувся.

— Не всяка чутка — правда! Гніваються на нього, заздять. Він син бідняка, селяк, і пани сердяться, бо на їхній хліб гострить зуби. Ой, ворон воронові ока не виклює! Ось воно що. Бо я так знаю Імрека, як саму себе. Він же добрий, лагідний, хоч до рани прикладай.

— Побачимо. Через тиждень хлопець буде дома. Мені вже доводилось і лошат виховувати. А з людиною таки легше справитися, ніж з нерозумною твариною.

— О боже, чого тільки цей чоловік не скаже! Ачей не візьмеш його в шори, як лошака? Пізно вже. Не з твоїм розумом братися до хлопця. Він став на цілу голову вищий від такого селянина, як ти. Розумніший він уже від попа. Ти вже ним не поорудуєш.

— Мовчи, жінко! Я ним орудуватиму навіть тоді, коли вуса на вуха накручуватиме.

По цій розмові наш пан куратор, Берталан Галгато, майнув із хати. Перед жнивими у господаря багато клопоту, ніколи в хаті сидіти.

Через тиждень Імре приїхав додому. До станції було далеченько, тому подалися по нього з підводою. Треба було привезти і його скриню.

Весело торохтіла підвода серед золотих пшеничних ланів. Імре радісно розглядався довкола. Кожне дерево, кожна хатина польового сторожа знайомі йому. На кожному закруті дороги хлопцеві здригалося серце. Його вітали знайомі милі села.

Імре на повні груди вдихав повітря.

Хлопцеві спало на думку: тут далеко краще, аніж у місті, де життя зробилося для нього нестерпним. Гнітили його невивчені уроки, сердиті обличчя вчителів, зловтішний сміх товаришів... Через те що став гірше вчитися, кращі учні відвернулись од нього, а погані почали набиватися в приятелі. І це теж пригнічувало хлопця.

Ой і добре ж буде вдома! І торік як видивлялися на нього давні друзі, що зараз босоніж, в сорочках та полотняних штанях сапають і косять на пекучому сонці. А молодші брати із справжньою повагою оглядали свого старшого брата, захоплювались його добротним убранням, гарними черевиками. А як пестила мати, як пишалася ним — своїм паничем, світлом очей своїх, бо він приязнує з сином превелебного отця[2] та сином поміщика із сусіднього села і вчиться ліпше за всіх.

Імре брала нетерплячка. Хотів уже бути дома. Адже зараз він куди більше схожий на пана, ніж торік. Правда, оцінки в нього поганенькі, не такі, як тоді. Коли подумав про це, то почервонів, але заспокоїв себе: адже батьки однаково не розуміються на тому. До чого той папір, коли дома сам Імре і доводить усім, що став справжнісіньким паном.

Тільки батька боявся. Його гризло сумління: що скаже батько? Батько в нього людина серйозна й справедлива. Хоча давно не бив уже сина, але ж у нього навіть погляд такий, що карає. Імре пишався своїм батьком. Однак зараз без сорому розмірковував: "Мій батько не знає, як треба вшанувати гімназиста старшого класу. Адже у вересні я вже піду аж у п'ятий клас гімназії!"

Візник раз у раз повертався до хлопця — сподівався побалакати з ним. Візник був з сусіднього села і до цього часу не знав Імре. Тому хлопець приндився, навіть попросив візника казати йому "ви" і неохоче заходив з ним у розмову.

Деренкотячи, підвода вкотила в село. Набундючений Імре сидів на задньому сидінні й згорда кивав головою на всі боки.

Діти аж роти пороззявляли, ба навіть і дорослі обдивлялися гімназиста. Жінки сплескували руками й скрикували:

— От так Імре! Господи, який з нього пан вийшов! Начебто приїхав сам легат![3] Дома Андрій, молодий наймит, покvapливо розчиняв ворота і радісно гукав:

— Господине, приїхав Імре!

Назустріч хлопцеві побігли всі, хто тільки міг бігти. Імре сплигнув з підводи й гукнув до матері:

— Цілую ручки, мамусю!

У цю мить на світі не було щасливішої людини за тітку Марту.

А своїм молодшим братам Імре кинув:

— Здрастуйте!

Та водночас гімназист боязко розглядався навколо: де батько? Але того не було — пішов косити на Папірташ.

— Ой, як ти виріс, сину мій, паничу! — припадала до нього мати.— До Дебрецена ми завезли малого хлопчика, а тепер ось який пан повернувся в материні обійми! Ой боже мій, боже!

З любові кривні мало не розірвали дорогого гостя. Але тому потроху стали набридати сільські лестоці. А коли ще завітали в гості колишні його сільські приятелі, то їхнє "ти" здалося йому надто панібратським. Тим-то він повівся з ними вельми стримано.

Мати збагнула це й стала на синів бік.

— А хай вже вам! Що ви тут шукаєте, роззяви? Забирайтеся звідси, вашого розуму не стане з паничем розмовляти. Йому годиться в друзі лише попів син.

Хлопці знизали плечима й пішли.

— Раз панич, то нехай собі буде...

Невдовзі повернувся додому батько. Спокійно відповів на боязке синове привітання. Батькова поведінка не віщувала нічого лихого.

— Правда, жінко, я казав, що виріс оцей хлопець. Такий уже міцний, як бугайчик.— Батько обмацав синові руки, плечі, спину, ніби на ярмарку лошака, якого збирався купити.

Імре дуже радів з такого початку. Не квапився тільки показувати свідоцтво, хоча іншим разом це було для нього найперше. Але молодший братик Берті не знав, з яких делікатних міркувань Імре намагався оминати розмову на цю тему, і він не втерпів:

— Ану лиш, покажи оцінки...

Тоді вже мати зацитькала хлопчину:

— Мовчи! Не лізь поперед батька в пекло! Хто тебе питав? — і вигнала Берті з хати. Вона збагнула, що ліпше буде, коли сама візьметься за цю справу. Відчувала: щось тут не гаразд, і через те сама хотіла вгамувати бурю.

— Справді, синку, покажи лишень той папірець! Ну!

Неохоче, але з удаваною поквапністю Імре подався по свідоцтво, ніби досі просто забув його показати.

Та озвався батько:

— Не руш його, сину! Хай лежить собі. Колись, років через десять, пошукаєш.

Батькові слова всіх здивували. А господар удавав, що нічого не помічає.

— Ну, синку, проминув час. Чотирирічного лошака вже конем називають. Виводять його з табуна і — до воза. Отже, я виведу тебе з шкільного табуна. Чого я бажав — збулося. Ти був слабкий і хирявий, а зараз подужчав, нівроку, ще й порозумнішав. Тепер залишишся дома, я тебе вчитиму.

У Імре голова обертом пішла. Так ніби блискавка вдарила його в самісіньке тім'я. Потемніло в очах, і він трохи не зомлів. До розмови, що велася далі, Імре прислухався наче крізь сон. Мати й сама вдалася в розпач і почала з чоловіком завзято сперечатися.

— Убивця! — перелякано скрикнула вона.— Хочеш замучити власну дитину?! Я покину тебе,— вела далі,— подамся з оцим одним сином світ за очі, за тридев'ять земель, голодом нидітиму, працюватиму, наймичкою стану, а таки вивчу хлопця. Я не дам, щоб він залишався селянином, не дам, щоб рідний батько зробив з нього худобу...

— Я ж кажу, що в табун послав лошака,— правив своєї куратор.

— Покинь ті мужицькі балачки та не гніви бога...— Вона заплакала й голосила до самої півночі, аж ціле село дивом дивувалося.

Імре запекло біля серця. Він приготувався до смерті. Чекав, що враз ні сіло— ні впало помре.

Але він не вмер, а роздумував доти, поки не заснув.

Ніхто не чіпав хлопця. Прокинувся він другого дня на сіннику. Збудив його батько.

— На копита, сину!

Імре навіть не второпав, що це. Але зрозумів, коли батько вдруге grimнув суворо:

— До роботи!

Мусить іти. Іти росяним ранком на поле капусту сапати.

Наймитова жінка розраджувала Імре:

— Негарно це від господаря, несправедливо. Коли раз віддали в пани, то нехай би вже так і залишили. Чому позаздрив господар? Хіба не хоче, аби син був кращий за батька?

Імре повернувся і сердито пробурчав:

— Не чіпайте тата!

— Гаразд, гаразд, душко, але ж ти й мотики не вдержиш. Вона годиться в руки мужчині, а не такому тендітному щигликові, як ти.

— Годі вже вам! Я зумію не згірше за інших.

Жінка недовіжливо глянула на Імре та й пішла собі.

Аж ось нагодився хтось із учорашніх парубчаків і весело гукнув:

— Здорово, гімназисте! Невже ж так панятись? Я теж можу вдавати з себе панича!

Імре зблід од злості. Навколо всі сміялися. Батько нічого не чув — працював оддалік.

А хлопчак далі глузував:

— Ну, йому вже бракує тільки жувального тютюну, щоб стати таким паничем, як я!

Розлігся регіт.

Імре відкинув мотику, зціпив зуби. Поблискуючи очима, погнався за хлопцем, наче голодний вовк.

Колись знали Імре, як немічного, кволого хлопця. Тому дужий парубок не злякався. Та Імре дав йому такого потиличника, що хлопець мало не впав. Тоді вони взялися до бійки. За хвилину міцний парубійко вже лежав на землі. Імре гамселив його, аж пір'я летіло. Так товкмачив, ніби хотів зігнати на хлопцеві злість до всього світу.

Ледве одняли хлопця з рук Імре.

Батько і слова не сказав.

Гімназист сапав цілий день, а назавтра не міг ворухнути ні рукою, ні ногою. Та батько знов послав його на поле.

Хлопець робив ціле літо — і жав, і возив, і молотив...

Бідолашний Імре. Таки став звичайним сільським парубком. З жалем і відчайдушною тугою він думав: "Коли б я ще раз міг стати гімназистом..."

Гула молотарка. Добірна червонава пшениця густо стікала в мішки. Незважаючи на порох, дівчата весело, з піснею на устах носили полову.

Тільки Імре сидів сумний на лантусі біля ваги і записував, скільки кілограмів у кожному лантусі. Поруч нього—вила, якими допіру відкидав соломку.

— Імре! — покликав батько.

— Прошу?

— Повезти тебе у вересні до школи?

Імре глянув на батька широкими від подиву очима, здригнувся. Хлопець не міг здобутися на слово. Нарешті сказав:

— Ваша воля, тату.

Але на очах забриніли дві перлисті сльозини.

Батько з ласкою та тихою усмішкою під вусами поглядав на сина.

— Невже ж доведеться ще раз одібрати від пана вчителя Цобела листа з проханням навчити тебе старанності? Та від дядька Папа? Та ще від крамаря "Шварцгелба" ?

Хлопець ридма ридав.

А батько голосно, щоб інші теж почули, гукнув:

— Бені!

— Прошу, господарю!

— Візьми ті вила і відкидай соломі. Хіба не бачиш їх? Ті вила, що були в школяра! Бо це не його робота, йому вчитися треба. Через два тижні він поїде до Дебрецена...

Імре кинувся до батька і цілував його міцні, смагли й зашкарублі від праці руки.

О, більш ніколи не писатимуть батькові таких листів!

[1] Куратор — настановлений судом опікун малолітніх дітей-сиріт.